

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ի Ր Ե Պ Ի Ր

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԱՌԳԱՅԻՆ, ԲԱՆՆՈՒՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

Տարեկան գին կանխիկ Ղր.ու.ռ. 100 :

Այս Լրագիրը տան շարժի օրերը կը հրատարակուի :

Պոզիսն գուրս գացած Լրագիրներուն փոխարին ծախքը տանողին քրոջ է :

Իր շահին համար շուր մը հրատարակել ու թոյն դիտի վճարել տոգին 40 փարսյ :

Նորատից գրոց ծանուցումը ձրի է :

Գուրսին եկած նամակներուն փոխարին ծախքը կը կտրուի զիտի վճարել :

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՊՕԼԻՍ 11 ՕԳՈՍՏՈՍ

Անձադոր տեղում ծովակալ լուծեան խորհրդարանը վերջին օրը շուր մը տուաւ, որ գալու ամսոյն (զիւր քատի) առաջին օրերը նաւակալան ուսմանը ներքին գալու ամսոյն (մէքթէպի պահիկին) խաբի կղզին (հէյդէլի առան) վերսոյ . և վեհափառ ինքնակալը ասոնց այս վճիռը հաստատելէն ետքը նաւակալան ուսմանց գալու ամսունը գաւ սատուներուն ալ իմաց տրուեցաւ որ այս փոխադրութեանը պէտք եղած պատրաստութիւնները ընեն : Հիմա յիշեալ կղզիին գալու ամսունը պէտք եղած բաները շիտեղու և յարգարեւ վրայ են : Օրովսպետ բարձրագոյնը Արեւմտեան փաշայն ծովակալուէ պաշտանատերներուն հետ անցած շաբթու խաբի գնաց եղած նորոգութիւնները տեսնելու , որ կատարուեցաւ լրմընցած են . և ծանուցանելու որ մտերս վեհափառ ինքնակալին ալ հան այցելութեան պիտի երթայ :

Աղբիին գալու ամսունը շրջակայ և անկէջ զատուած տուները յիշեալ զբարատանը գասատուներուն բնակարան պիտի ըլլան . բայց կ'երեւի որ այն տուները ասոնց բաւական պիտի չըլլան . որ բազմաթիւ են : Այսու ամենայնիւ ասիկայ ճարը չի գտնուելու մէկ բան մը չէ . և այս բանիս համար մեծ ծո վարտեան պահանջները կարող լինի զիր եղած է որ գասատուներուն բերքը նախարանները շատցնեն . և բարձրագոյն պատիւ փաշային ցրցուցած փոխը նախարար յարարուի : Այսու ամսունը գալու ամսունը խաբի ըլլալը յիշեալ կղզւոյն օրոյն տեղեկութիւնէն և զերկը զբարձրագոյն գեղեցիկութիւնէն զատ այս ալ զեղեկութիւնը ունի որ , աշակերտներուն մէկ ասպարեզ մըն է շրջակայ ծովը , գասատուութեամբ սորվածներուն գործադրութեանն ալ վարժուելու համար : Այս գալու ամսունը մայրաքաղաքիս հետ անընդհատ հարաբերակցութիւն ունենալու համար կոստանդուպոլիսէն այն կղզին ամառ ձմեռ շրջանաւ պիտի բանի :

Արեւմտեան նախկին կառավարիչ մեծագոյնը Արեւմտեան փաշայն Արեւմտեանին գաւառին կառավարութեան տեղակալ անուանեցաւ :

Բարձրագոյնը փոխարքայի նախկին գալու ամսունը գալու ամսունը մեծագոյնը Արեւմտեանին եֆէնտին լղզիներէ կառավարութեան տեղակալ անուանեցաւ :

Արեւմտեան հրամանատար աղտուաւ շուր Շէրիֆ Ալու իւր Արեւմտեանին տիւն գործոց տեսուչ (քեփտեա) և կայսերական պալատին բարձրագոյն յարգարեւ վրային ախոռապետութեան պատիւ տրուեցաւ : Եւ նոյն աղտուաւ պաշտանատարին գրագիր , կայսերական գիւտնին խոճախանութեան պատիւ ունեցող մեծագոյնը Արեւմտեանին եֆէնտին բարձրագոյն գրան պաշտանատարաց երրորդ կարգի պատիւը տրուեցաւ : Գարձել նոյն աղտուաւ անձին առանձին գործոց հոգաբարձու (տարիէ մաւտիլի) յարգել Արեւմտեանին բարձրագոյն տրուեցաւ :

Արեւմտեան մահմուտ բ . ինքնակալին թագուհիներէն չորրորդ թագուհիին առանձին գործոց հոգաբարձու յարգարեւ վրային բարձրագոյն պատիւ տրուեցաւ :

Արեւմտեան Օպտե մեծագոյնը Հագգը պէկին կայսերական պալատին բարձրագոյն պատիւ տրուեցաւ :

Գիտնոց ժողովոյն (էնձիւմէնի տանիչին) արտաքին անդամներէն յարգարեւ վրային Պ. Սահալ Ալթոսեան , որ բարձրագոյն գրան թարգմանաց գիւտնին ալ անդամներէն է , Արեւմտեանին կոմիսիոն իւրի ծոյսը է բարձրագոյն անուն գիւտնը , որ բարձրագոյնութեան վրայ խօսող գիրք մըն է և եւրոպացի իմաստնոց մէջ շատ յարգ ունի , տաճկերէնի թարգմանելէն ետքը հասարակաց կրթութեան աստեանին ներկայացոյց . որ տպագրութեան արժան գատելով վեհափառ ինքնակալին ներկայացոյց : Արեւմտեան ինքնակալը հաճեցաւ տպագրութեանը հրաման տալու : Գիրքը հիմա տպուած և լրմընցած և ծախուելու սխաւած է քիչ թիւով անուանով . և չէ թէ միայն ներթոյն , այլ և տաճկերէն լեզուին մարքութեանը համար կարգաւոր արժանի գիրք մըն է :

Արեւմտեան յոյնը , որուն հին գիրքեր գտնուելու վրայ քանի մը անգամ գրած եմք , այս օրերս կոստանդուպոլիս գտնուելով կը սնդեթ թէ իր քովը գիրքերէն տեղեկութիւն առնած է որ կոստանդուպոլիս ներքին գիւտնուէն մէկը կապարեայ խողովակի մը մէջ զգուշութեամբ պահուած երկու կտոր թուղթ պիտի ըլլայ . մէկը Մարմառայի ծովուն և կղզիներուն տեղագրական աշխարհացոյցը , և մէկը Արեւմտեանին յորինած մէկ երգ մը : Շինուածոց և վաճառականութեան տեսուչ բարձրագոյնը իրանիլ փաշային հրաման առնելով և ցոյց տուած տեղը փորել տալով յիշեալ կապարեայ խողովակը գտաւ . բարձրագոյնը փաշային ներկայութեանը բացին և բաժնի թուղթերն ալ մէջէն հանեցին : Պ. Արեւմտեան իր ձեռագիրներէն գտած է եղեր որ բարձրագոյնը լրուած ար-

ուետը , որ տան տարիէն քիչ է վեղէ գտնուած է , հին յուսաց ալ ծանօթ է եղեր հինգերորդ և վեցերորդ դարուն մէջ , և Էթիօպիա (արեւատրպութիւն) կ'ըսուի եղեր :

Արեւմտեանին բարձրագոյն լրագրին 31 թուոյն մէջ հետեւեալ յօդուածը կը կարգաւոր : « Արեւմտեանին լրագիրը յուլիսի 24 ին հետեւեալ լրագրը կը գնէ : Յուլիսի 13 ին օսմանեան շրջանաւ մը իշխանաց կղզին (մեծ առան) խել մը գիտուներ տարաւ . որովհետեւ Արեւմտեանին անուն յոյն մէկ քանի տարի յառաջ Արեւմտեանին լրագրին վանքերուն մեկուն մէջ կրօնաւորէ մը իմացեր կամ յիշատակարան մը գտեր է թէ նոյն իշխանաց կղզւոյն վրայ հին աստեան մնացած խիստ երեւելի ձեռագիրներու մթերք մը թագուած պահուած է եղեր . որուն մէջ նաեւ Արեւմտեանին հոգաւոր մտածանադարանին գրքերէն մաս մը կայ եղեր » : Ինքը կ'ըսէ թէ նոյն գիրքերուն ցանկը կայ : « Բայց հոս միտ դնելու է որ նոյն Արեւմտեանին քանի մը տարի յառաջ ալ հրատարակած էր թէ ինք հնուցմէ մնացած է գիրքական նախարարոջնու բառաւան մը ունի , որն որ ձիւղք բընուած թէնէ ետեւ անտոյց ցուցուեցաւ : Այս անգամ ալ անտոյց պիտու լրմընցուի յոյնն որ իր հիմնական ըսածները պատրաստ թէ ճշմարտութիւն են » :

Արեւմտեանին մէկ սաստիկ հովտ օր մը կոստանդուպոլիս մարտտուներն առաջ երկաթի վրայ կիցած Վնիկ լղի նաւերէն մէկ նաւ մը երկաթէրքը շէրով ֆրանսիացի նաւու մը վրայ կ'իջնայ , և նաւը կը տարուի . և այս երկու նաւերուս մէջ տեղը գտնուած երկու ձեռնաւ ալ կոխելով բարձրովին կ'ընկղմէ : Մտնուաններուն մէջ մարգիւր ծովը ինկան ալ նէ շրջակայ նաւերուն մարգիւր աննը շուտով հանեցին :

Արեւմտեան շաբթու մէջ նաւավարի կերպարանքով տաճիկ մը կ'աղաթիւ ժամանակաւ (սահաթիլի) մը կ'երթայ նոր բրթոս ըսուած տեսակէն ժամացոյց մը կ'ուղէ . որպէս թէ ծախու պիտի առնէ . ժամացոյց ծախու կը հանէ կուտայ . մարդը ժամացոյցը ձեռքին առածին պէս ամեն ուժը ոտքին կուտայ կը սկսի փախչիլ : Ժամացոյց ծախու առջի բերանը ասոր ըրածին վրայ կը շուարի կը մնայ . մինչև որ ֆոլ է բարձրագոյն ըսելու խելը կ'ընէ նէ մարգը խել մը ձամբայ առած կը գտնուի , և այն անգամին կ'աղաթի :

Արեւմտեանին շաբթու նաւավարը շիտակ կոստանդուպոլիս կ'անցնի , շուրաճի խանին քովը հայազգի ժամացոյց ծախու մը կ'երթայ , ժամացոյց մըն ալ անկէջ կ'ուղէ ծախու : Արեւմտեանին ժամացոյց կը հանէ առաջը կը գնէ . որպէս զի որն որ հաւնի նէ առնէ : Մար-

դը ընտրութիւնը ժամացոյց ծախու զին կը յանձնէ . այն ալ ժամացոյցներուն մէկը բայցած խոշորացոյց աղաթիւ մէջը նայելն իբէն մարդը միւս ժամացոյցը կ'առնէ փախչիլ կը սկսի : Ժամացոյց ծախուը նոյն հետեւին ձեռքի ժամացոյցն ու խոշորացոյցը մէկը ձեռքէն ու ֆոլ է բարձրագոյն պատարով խախտելն դուրս ցախիկը մարդուն ետեւէն ինալը մէկ կ'ընէ . ձայնը լսողները մարդուն ետեւէն կ'իջնան . մարդը չի կրնալ աղաթելը խելը կը տրեւով ծախուը սոսկին գտնուած ծոխաճաղակներուն մէկուն խանութիւն առաջը ժամացոյցը կը ձգէ . ինք փախչիլ կը շարունակէ . ժամացոյցին տեղը ժամացոյցը կ'առնէ . բայց բարձրագոյն ըսելու ետեւէն երթալէն չի դադարի . մինչև որ սաստիկանութեան երկու զինուոր կը պատահի մարդը կը բռնեն . և բանը հասկնալով սաստիկանուէ (զապութիւն) դուրս կը տանին :

Այն տեղը ծոյցը կը փնտուռի , յաղաթիլայն գողցած ժամացոյցն ալ կ'երթէ . տեղը ու ըլլալը իրան հասկնալով ժամացոյցը տիրոջը կը յանձնուի : Ժամացոյցին հետ քսակ մըն ալ կ'երթէ : Հարցաքննութեամբ կը հասկնուի որ այս մարդս նաւարանը նախ բանուոր (մառանկոզ) է եղեր . երկու հարցը դուրսը պարտք ըրած ըլլալով այս ձամբան բռնեց որ իր պարտքէն աղաթի . քանի մը դուրսը ալ երկուցն և հարցնելը երթայ : Մարդը բանուոր կը գնէ . որ սաստիկ շահու ետեւէ ինտուներուն իրենց հարցնելիքն աւելի վախելու ընտրական մըն է . և հոս իրեն արժանացած պատիւը կը տրուի կը սպասէ :

Արեւմտեան տարուան մէջ մեկուն տանը պահանոցէն մէկ մասնի մը կը կարսովի . և որովհետեւ տուներ դուրսէն գող մտած ըլլալու նշան մը չէր երեւելը մատանիին տեղը տան մէջիններէն կապած կ'ընէ . աղաթը մէկը քիչ մը կրակուտ և անհանգարտ ըլլալով կասկածը անոր վրայ կը հաստատուի . սպասու նախքնելով զրուցելու տալու կ'աշխատուի : Տղան կ'ըսէ . պահանոցէն մասնիս առնի և մատիս մեծ եկաւ նէ գրպանըս (ձիւրս) գրի . անանկ վարպետ գացի . դալն իբէն ձամբան երբ որ մատնիին քարերը կը համբիլ գրուելը կանաչ փաթեամ տաճիկ մը տեսաւ . մատնիս ծախու առնել ուղեց . ես ալ տանը դուրսը գին առնելով անոր տուի : Արեւմտեան կ'երթ մէկ աղքատ տղու մը տուի , որ վրայ գրուի շահեց . և շատ անգամ մուրալը տեսեր էի և սիրտըր ցաւեր էր . մնացածն ալ ես իմ կամացս խարձեցի : Տղան այն տաճիկը պատահեցաւ ըսած տեղը կը տանին . այն տեղը տաճիկները ամենն ալ կը ցուանեն . ամենուն համար ալ այս չէր կ'ընէ . վերջապէս մատնիս գտնուէն յոյսերնին կը կտրեն տուն կը գառնան :

Տասն և երեք տմիս միջոց կ'անցնի, տուններին մէկ հիւր կին մը կուգայ, տակը բազմոց (միտեր) մը կը գնեն որ նասի. կնոջ ոտքին բազմոցին մէջէն կարծր բան մը կուգայ. այս ինչ է ըսելով կը տեսնէ որ մասնին ձեռ ունի. տանտէրը բազմոցը կը քակէ և կորսը ված մասնին մէջէն կը գտնէ կը հանէ: Մասնին կորսուած օրերը բուրդը լուացեր և չորնալու համար պահանջ ցին առաջը փռեր են. մասնին պահանջէն բուրդին մէջ ինչաք չեն տեսեր. և այս կերպով բազմոցին մէջ պահուեր է: Տղան կը հարցնեն թէ կանայ գլխով տաճկին առասպելը որկէ գտար. կը պատասխանէ. ձեր տուած նեղութենէն ապառաջու համար այն սուտը հնարեցի:

— Չանաք քալէէն յուլիսի 25 ին կը գրեն: Յուլիսի 19 ին առտուանց մեծագոր տէրութեան փոփոխ անուն պատերազմական շօգնուած որ գողերը զուսպ բռնելու համար ձերմակ ծովու կղզիներուն մէջերը կը պրտորտեր, քաղաքիս առաջը եկաւ երկաթ նետեց: Գողի նաւու մը ետեւէ ինկեր էր այս նաւը, բայց յունաց տէրութեան երկիրներուն մօտ պատահած ըլլալուն համար գողերը կարողացեր են յունաց նաւահանգիստներուն մէջը մտնելու և ազատելու:

Միջոցի պահին երկու օր Չանաք քալէի առաջ կենտրոն ետքը նորէն ձամբայ ելաւ, նոյն նպատակաւ ձերմակ ծով պրտորտելու:

Այս օրերս յունաց վաճառականութեան նաւ մը, որ բրինձ բեռնաւ, բաժնու ըլլալով Նիքիտէրիէն կուգար, և կոստանդնուպոլսոյ մէջ վաճառականի մը անուամբը խրկուած էր, Պոզըսատային առաջները ընկղմեցաւ: Իբրինձը ծովու ջուրէն աւրուած ըլլալով հրապարակական աճուրդով (մեղադրի սուլթանիով) ծախուեցաւ:

Սեճարգոյ Հասան պէ գնդապետը Չանաք քալէի զինուորական հիւանդանոցի բժիշկներէն Պ. Պօլեաքօ բժիշկը հեան առնելով զօրք գրելու համար Պալքեթի գնաց:

— Կնցած տարի քանի մը խոռվարաններ Սուսամ կղզիին մէջ ազգիս անգին պրտորտելով և կղզւոյն կառավարիչ անուանուած Պ. Բօնէմէնօսին համար անպատեհ խօսքեր և զրպարտութիւններ տարածելով յայտնի է որ կղզւեցիները ինչպէս ոտք հանեցին, և մեծագոր տէրութիւնը ինչ պատրաստութիւններ տեսնելը հարկ սեպեց ասոնք զպելու համար: Թէ որ հնազանդելու չի փութային սուսամցիները նէ՛ իրենց համար շատ գէշ ըլլալը անտարակոյս էր: Հնազանդեցան. և Պ. Բօնէմէնօսին խոսքի և մարտանքի և խաղաղարար կառավարութիւնը տեսնելով և վայելելով հասկըցան որ Պ. Բօնէմէնօս ըստ ըստ ներսուն նրման չէ. աղէկ մարդ է եղեր:

Խոռվարանները ամբնարուն տեղը խոռվութիւն ձգելու կերպը փոխած կ'երեւին. ձայն մը հրատարակած են որ Պ. Բօնէմէնօսը պիտի փոխուի. և տեղը այս ինչ մարդը պիտի գայ ըսելով անանկ մէկու մը անուն կուտան, որ կղզեցիները այն մարդը դաժան բռնաւոր մը կարծելով բնաւ չեն սիրեր: Յուլիսի 27 ին Պ. Բօնէմէնօս փրէիլիէն ըստ ըստ տեղը պրտորտելն իրէն Վաթի քիւղին երեւելիները կուգան զինքը կը գտնեն. և սրտերուն ցաւը կը յայտնեն ասոր փոխուելուն վրայ. որ իրենց սիրելի եղած էր: Պ. Բօնէմէնօս էփ աղէկ կ'աշխատի ասոնք հասմոգելու և հաւտացնելու որ ըստ ըստին սուստ է. փոփոխուե ձայն չի կոչ:

— Յուլիսի 12 ին Սաստուէն կը գրեն. գոհութիւն Սաստուէն. էփ աղէկ ժամանակ է որ գետնաշարք չըլլար կոր, և վախերնիս հանգարտեցաւ. Աստ

ուած տայ Մէրի ալ անանկ ըլլայ. գետնիը հաստատութիւն գտնէ. որ օրը չորս կամ հինգ անգամ կը շարժի: Քանի մը օր կայ որ երկինքին երեսը կարմրապոյն բարակ գոլորշեքով պատածի պէս էր. որ անձրեւախառն փոթորիկներու նշան բրնուած են:

Նոյն կղզիէն յուլիսի 23 ին գրուած թուղթ մը կը պատմէ, Արշակեղազեան կղզիներուն ընդհանուր կառավարիչ Բազուպ փաշայն Այտրին կուսակալ անուանելուն համար Իզմիր երթալու ըլլալով, բարձրաբոյն հրահանաւ կղզւոյն ստորակարգեալ կառավարիչը (միւսիրը) ընդհանուր կառավարութեան գործը պիտի աեսնէ մինչև բարձրապատիւ Խալիֆաշային գայը, որուն Արշակեղազեանի կղզիներուն ընդհանուր կուսակալ անուանվող Սաստուէի բռնակիչները մեծ ուրախութեւ ըլցուց:

Յուլիսի 15 ին ցերեկին իրարու ետեւէ քանի մի անգամ գետնաշարժութեան բուսական սաստիկ ցնցումներ զգացինք. վախերնիս նորագեցաւ, բայց նիւթական միտս մը չեղաւ: Մէրիէն առած լուրերնուս նայելով երկրաշարժը հոն քանի երթայ կը սաստիկանայ: Խալիֆի կղզիին առ այժմ երկրաշարժէ ազատ է:

— Էփիվալ ամնոյս առաջին օրը (յուլիսի, 17) երբ որ տաճիկները պայտաւ մին ալթթը կընէին, Խարէնէ քաղաքը սպտիկ գետնաշարժ մը եղեր է, բայց միտս մը եղած չիմացանք: Օրստոս 1 ին ալ իւր լեւիֆէլ մզկիթին քովէն կըրակ ելելով 120 խանութ և 2 խան և բաղնիք մը այրեր է:

— Մայրաքաղաքիս տաճիկական ձերբաքի հաստատութիւնը շէփլալի Վին (օրստոս 3) հրատարակած թերթին մէջ յուլ. 7 ին Պոլքեթէն գրուած նամակէ մը առնելով յետագայ լուրը կուտայ:

«Տասն և երկու հոգի ձիււոր և զինուորեալ հայրապետի իւրաքանչիւր Կրանսիլանիայի գիւղացւոց հազուստով, և գլխաւորին ալ Աստրիայի զինուորի կերպարանքով. յունիսի 26 ին Աւլաշի երկիրը լեռները գտնուած քանի մը սակաւթիւ զօրացը վրայ կը յարձակին և ասոնց զէնքերնին ձեռքերնուն կ'առնեն: Հետեւեալ օրը Օրեզօն անուն վանքը կը կոխեն և մէջը ինչ կայ չկայ կը յափշտակեն. և այս յափշտակութեանս գործը երեք ժամ կը քէ. անկէց ետքը Հերմանշատի լեռները կը քաշուին: Աւլաշու պէյը այս բանս աւսգրիական կայսերութե կողմէն Կրանսիլանիա կուսակալ գրուած պաշտօնատարին կ'իմացնէ. և յիշեալ աւագաններուն ձեռք անցնելուն վրայ երկու կողմէն ալ աշաղթութեամբ ջանք ընելով ոահմանապահ իշխանը մէկ ուրիշ պաշտօնատարի մը հետ պսոնք բնտրուելու կը յապկացնեն: Յոյս կայ որ շատ ժամանակ չանցած ասոնք ձեռք կ'անցնին»:

ԵՐՏՔԵՒՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԳԵՂՁԻԱ: Սահմանադրութե քննուածութեանը վրայօք ազգային օրէնսդիր ժողովքին մէջ խօսք եղաւ. երեւելի ատենադատներ եղան, քննութեան կողմէն խօսքեր և ուրիշ երեւելի ատենադատներ ալ եղան քննութեան գէժ խօսակցան. և այս խօսքերս քանի մը օր քէլէն ետքը քուէ ձգելու գալով կարգը, այն օրը օրէնսդիրներուն խորհրդը դարանը 724 ատենակալ կային. որ ա մեն ժամանակ գտնուածներէն շատ էր: Սահմանադրական կանոնները կը պահանջէն որ սահմանադրութիւնը փոխելու կամ չի փոխելու համար խորհրդակցութիւն մը ըլլայ նէ, թէ որ փոխուի ըսողներուն համարանքը ամբողջ ատենակալներուն չորս մասին երեքը ըլլան նէ՛ փոխուի. ասկէց քիչ

ըլլան նէ չի փոխուի: Վանուորներուն համարանքին երեք չորրորդը պիտի ընէ 543. սահմանադրութեան քննութեանը կողմը քուէ տուողներուն համարանքը երաւ 446. քննութեան գէժ կեցողներն էին 278. ուստի սահմանադրական կանոնները քննութեան առնելու առաջարկութիւնը մերժուեցաւ: Պ. Պաղ առաջարկեց հասարակապետութեան պաշտօնեայներուն ընթացքին անհաւան ըլլալու քուէ տալ. ուրիշեալ կ'ըսէր, ասոնք լուրի Նաբոյնին նախագահութե ժամանակն երկնցներու համար ձեռք տակէ ձառեցին քուէից բազմութիւն գուժարելու. թէ պէս ուղղաճան չափ քուէ չեղաւ: Այս առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ. ուստի պետութեան պաշտօնեայներն ալ ամենը մէկէն հրաժարականին տուին. բայց պետութեան նախագահը չընդունեց. և պաշտօններնուն վրայ մնացին:

Յուլիս 29 ին օրէնսդրաց ժողովքը լճուց որ օգոստոսի 10 էն մինչեւ նոյեմբերի 4, ժողովարանը գոյուի. և յանձնարարական մնայուն ժողովք դըրուի: Բացուելէն ետքը սահմանադրութեան քննութեանը վրայ պիտի խօսուի:

ԳԵՐՄԱՆԻԱ: Սպանիոյի թագաւորական խորհրդարանի անդամներէն Պ. Տօնօզ Բորդէս պերճախօս ատենաբանը 1849 ին նոյն տէրութեան խորհրդարանին մէջ մէկ ընդարձակ ձաւ մը խօսած էր. որուն միտքն էր այս, թէ աշխարհքս վերահաս փոանգներէն ազատելու համար հարկ է ուղղ հաւատոյ սկզբունքը ընդունել: Վերջը գէմպերիկի թագաւորը իր երկիրը ընկերականներուն և յեղափոխականներուն խռովութենէն և ապստամբութենէն ազատելու համար կարեւոր դատեց այս ձաւը գերմաններէն լեզուի թագաւորութեան երկիրը որքան զինուորանոցներ և ձմերոյներ կան նէ ա մենուն ալ խրկեց որ ձրի բաժնուի զօրաց մէջ: Եւ գիտնալ պէտք է որ Վերջը գէմպերիկի թագաւորութեան զօրքը գրեթէ ամենն ալ բրթեալան են:

— Կնցածները Սպանիայի կառավարութիւնը լուտերի գրքերուն նոր տը պարտութիւնը արդիւնց իբրեւ քաղաքացւոց մէջ խռովութիւն սերմանող. սպանացիները ժողովեց. և սպառնալիքն ալ բանտով և տուգանքով պատժեց:

ԱՕԳԵՅԻՆ

Սոոյգ և ճշմարիտ է թէ մարդս որչափ որ սահմանաւոր կենօք կ'ապրի աշխարհքիս մէջ բայց իւր ետեւիւնը պնմահայցնելու կը բազայ. ուստի կը ջանայ որ ազնուական խորհրդով այն պիտի օգտակար գործ գործէ, որ իւր անունը անմահ յիշատակով փոսաւորի: Այս իղծը ընդհանրապէս առաքելին մարդոց սիրուը կը սուղէ, բայց զանազան պարագայներով այնպիսի վէճ մտածմունքներէ ահամայ կ'արգելուին: Վան զի աղգի կամ քաղաքի մը օգտուար եղած գեղեցիկ խորհուրդ մը խորհիլ և զանի ՚ի գործ գնելու մեծագոյն հանձարոց և խոհմութեան պէտք կ'ըլլայ ըստ ամենայն մասին. ուստի գերադանց և վեճմ ոգւոյ տէր մարդիկ ընկերակցութեամբ աշխարհքիս բնական գեղեցիկութեանը վրայ իրենց զարմանալի հանձարովը արուեստական գեղեցիկութիւնը հապցնելու ոչ միայն չեն հոգնիր զանազան դժուարութեանց գէժ, այլ և զիւրին միջոցներ ՚ի գործ կը գնեն, և անընկճելի զօրութեամբ հասարակար կարօտը լեցունելու կարեւոր շինութիւն

ները հէշտ եղանակաւ կը կատարեն, և մարդկային աղբին երկրաւոր երջանկութիւն և հանգստութիւն ձեռք ձգել կուտան, որ գէթ սակաւատեայ կենաց մէջ զուարճալից զգացմամբ օրեր անցնեն:

Վան սոյո որչափ որ մարդս աշխատութեամբ և ջանիւք իւր կենաց պիտոյքը շահելու և վայելելու պարտաւորեալ է նէ, զայն ասորժեքի ընելու հնարքներն ալ վեհանձն և մեծագործ անձանց խորհրդով և հանձարով կը ծագի, որ հասարակար օգտակար է. զամ շինութիւն մը կամ մեծ գործ մը յառաջ տանելու համար բարի նպատակաւ կ'ընկերանան ու պէտք եղած ծախքը կը հոգան:

Այսօրուան օրս Եւրոպայի բարգաւաճեալ ազգաց քաղաքներուն հոյակապ շինութիւնները, բոլոր հասարակութիւնը կը վայելէ ուրախ սրբախիւ, ինչ մեծ գիւրութիւն և յաջողութիւն ունին այն տեղի բնակիչները աղէկ ապրելու, որուն շնորհիւ կը վայելեն, հայրենասէր ընկերութեանց ձգտմբ. եւրոպացի անձանց կամ այն տեղերը ձանապարհորդ մեր ազգակիցներուն հարցնենք նէ, քանի քանի հարիւրաւոր ազգօգուտ ընկերութիւններու անուն կուտան. որոնց մեծամեծ արգիւնքը կը վայելեն այն ազգերը. ու թէ որ դիտենք այն ընկերութեանց առաջին վիճակը որ ըսկընաւորեր են խոխար և անջոր կերպով, վերջին վիճակին լիւրի հարբստութեամբ լցուած ու յրիպցած են, և օր քան զօր դրամական կարողութիւննին կ'առաւելու, որով այլեւս երեւելի գործերով և զարմանալի ձարտարութեամբ հայրենիքին՝ ծողկեցնելու կը խորհին. ինչ երջանկութիւն և անձնգիւրութիւն կը վայելեն անոնք, որոնցմէ զուրի համարեալ են ընկերութեան յարգը չի գիտցող ժողովուրդը:

Սեր աղբն ալ թէպէտ ժամանակէ մը ՚ի վեր բարի օրինակներուն հետեւիլը կը սիրէ, ընկերութիւնը ինչ արժէք ունենալը լաւ ձանշնալով. բայց իրեն վիճակին նայելով ամենա հարկաւոր եղածը ուսումը և կրթութիւնը էր, որուն համար զանազան ընկերութիւններ կազմեց ըստ կարեաց, սակայն ոմանք տեւեցին և ոմանք դադարեցան ալ նէ, աղբը չի կրնար ժխտել ընկերութեանց արգիւնքը և օգուտը:

Աստի ինչպէս որ յուսով էինք, ներկայ ժամանակիս մէջ ուրիշ նոր և օգտակար ընկերութեանց կազմուիլն ալ տեսնել, ահա մեծ ուրախութեւ և գովութեամբ կը հրատարակուի պերճապատիւ և վեհալուն Ղեղայիրեան Պիրաիչ Արիւային պայծառափայլ առնունը, որն որ իւր վեհանձնութեամբ և խորախորհուրդ հանձարովն, ոչ միայն իւր անձնական պատուոյն և ներքին զգացմամբ վայելուէ եղած առաքինական կատարելութեանց գիտութեամբ կը շարժի, այլեւ բոլոր անձնական գործերուն ծանր զբաղանաց մէջ անգամ ազգայնոց մեծ մասին ալ օգնելու և խնամելու նպատակաւ ձեռներեց կ'ըլլայ, և իւր հոգւոյն մէջ հաստատուած մեծագործական իղծը՝ հասարակոց օգտակար ընելու կերպով ՚ի գործ գնելու, ահա այս օրերս նորոք ընկերութի մը կազմեց՝ մեծագոր և բարեբազգ Ազատիւ Պէճիտ Ինքնակալ Սուլթանին տուած արտօնութեամբը և շնորհիւ, որպէս զի Այլասարէն մինչեւ Փիրի փաշայ եղած ծովուն վրայ նոր կամուրջ մը շինուի ընկերութեան ծախքովը: Այս գովելի խորհուրդը և սնօրեւորութիւնը արդարեւ պերճափայլ ամիրային գեթափրտ բնաւորութեանը և վեհանձնական զգացմանը ապացոյց է, որ այն

Պարտի ու խառնեղի թաղերը բնա- կող բազմաթիւ աղքատները, տաճիկ, հայ, յայն, հրեայ, որչափ դժուարու- թիւններէ միանգամայն պիտի աղա- տին, ինչ մեծ դիւրութիւն պիտի ըլ- լայ անցուցարձի՝ բուռն հովերուն ժամանակը ծովու վտանգէն ազատ գտնուելով, մանաւանդ խառնեղի բը նակչաց տնտեսական ծախսուցը՝ որչափ օգուտ պիտի ընէ՝ ամեն բանին լաւն ու գիւրգիւրդ գտնուելով, մէկ խօսք՝ այս նոր կամուրջին երկու տեղաց ինչ մեծ բարեաց պատճառ ըլլալը, բնա- կիչք անձամբ վայելած ատենին գո- հուլթեամբ պիտի պատմեն ՚ի հարկէ . և երախտագէտ սրտիւ շնորհակալ պի- տի ըլլան այսպիսի մեծագործ բարե- բարի անխորձ կենդանութեանը բա- րեմաղթու՝ և յիշատակը օրհնող ըլլա- լով :

Աւտի այս նորակալմը ընկերութիւնը՝ յօժարութեամբ իրեն ինկած ջանքը ՚ի գործ կը դնէ . ըստ որում 26 տարուան սլայմանաւ ունի արտօնութիւն ծախքը հոգալ և եկամուտը ստանալ, և այս ընկերութիւնը բազմապէս է մեծա- գոր տէրութեան բարձրագոյնը նա- խարարներէն և աղքատ յարգելնե- րէն :

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Լսկէց առաջ՝ կոստանդնուպօլսեցի Պետրոսեան գիտնական Պօղոս վար- դապետին գրած մեծ Հայաստանի ըս- տորագրութենէն միայն Արտուրեան և Արաօս գետերուն ընթացքին ստո- բագրութիւնը հրատարակելիք : Հի- մայ կ'սկսուիք գաւառներուն և քա- ղաքներուն ստորագրութիւնը հրատա- րակելու . տեղ տեղ ալ զանց ընե- լով անանկ խորհրդածութիւնները, որ կարգացողները ինքնին ալ կրնան ը- նել :

ՀԻՐԱԿ ԳԱՆՈՒԿՆԻ ԲԱԾԱՆՈՒՄԸ

Այս հոչակաւոր գաւառիս գիր- քնն ու մէջէն անցած գետերը բու- վանդակ գաւառը բնապէս չորս մասն կը բաժանեն, որ են արեւելեան Հի- րակ, Արաղաւորս, Հիրակ Անու, և արեւմտեան Հիրակ : Սենք ալ ա- ստիք թէ իբրեւ տեղագրութիւն, թէ իբրեւ գաւառագրութիւն, զատ զատ կ'ստորագրեմք . տեղ տեղ ալ նորերէն և հիներէն պատմական տեղեկութիւն ներ աւելցնելով, ձեռքերնիս հասա- ծին չափ :

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՀԻՐԱԿ

Այս մասը՝ որ մնացած երեք մա- սունքներէն Արտուրեան գետով կը բաժնուի, այս անունով կը յիշեմք . որովհետեւ մէկալ երեք մասունքնե- րուն արեւելեան կողմը կ'իջնայ, և եր- կարութիւնը մինչեւ տասն և վեց ժա- մու ճանապարհ կ'երթայ . մինչեւ որ Արաօս և Արտուրեան գետերը իրար իրաւունքով անկիւն մը կը ձեւացը նեն, և անկէց որպէս թէ ձեռք ձեռ- քի բռնած գէպ ՚ի Սարտարապատ կ'երթան :

Ատեն մը այս երկիրը ուսուց և օս- մանեանց երկիրներուն մէջ սահմանա- դրուի էր . և անդագար պատերազ- մերէն և իշխողներուն հարստահարու- թեան և գողերուն յարձակումներէն անչէն անապատի պէս մնացեր էր : Ռուսը Արեւան քաղաքը նստող պար- սիկ խանին դէմ պատերազմ բացաւ նէ՝ իր պատերազմական գործողու- թիւններուն համար այս տեղիս տի- րեց 1803 թուին . և պատերազմը դա- դարեղէն ետքն ալ ուսուց անաքը մը նաց : Յիրակի այս երկիրը ամալ մը նաց մինչև 1827 . բայց Արտուրեան և Բաժը- կածոր, Արարատ և Գեղարքունի՝ գա-

ւառներուն շատ օգուտ ըրաւ . որով հետեւ Արցախու երկիրը և Աճառա բնակող գող լեզիներուն և անոնց հետ մէկ տեղ գողութեան և դերի բռնելու պտտողներուն սանձ մը ե- ղաւ . որով ասդիէս անդիէն փախու- տական հոն գալու սկսան . սակայն բնակութիւննին հոն հաստատելու տակաւին չէին համարձակեր :

Այս երկայնաձիգ կտորին արեւել- եան կողմէն է Ապարան գաւառը և Արագած լեռը՝ և իրերը . և ամայի տեղերուն կողմերէն ալ Արարատ : Հարաւ կողմէն է Աղբ, որից Արասի գետով կը զատուի : Արեւմտեան կող- մին է Հիրակայ երեք մասը և կէօզէ . և հիւսիսային կողմն է Բամբկածոր և Արտի :

Արեւմտեան կողմէն : Առաջ պարսից ձեռքն իբէն ալ, ուսուց ձեռքը անց- նելէն ետքն ալ . ատեն մը կ'իւմիւր- կ'ըմբէր . մէկ հասարակ և անոր բերդ մը ունէր և փլվելով եկեղեցի մը, ո- լուն մէկ կողմին պատը տակաւին կը կենայ . եօթանասունի չափ . սուն կար մէջը . և որովհետեւ ինքնին գիւղի պէս բան մըն էր, յայտնի է որ իրեն կցորդ գիւղ ալ չունէր :

Արարայ երեւելիներուն հետ քանի մը հոգի ալ Արղուրում և Պայաղու քաղաքներէն խառնուելով այս տեղերս գիտելու ելան . և քաղաք շինելու շատ յարմար տեղ գտան . Արտուրեան գե- տէն կէս ժամու չափ հեռու, մէկ բարձրիկէ բլուրով մը անկէց զատված ըլլալով . տեղը բաւական ընդարձա- կութեամբ դաշտավայր . որ կողմը փո- լեմ՝ առատ ջուր կ'ըլլէ, որ առուի պէս վազելով բանջարը (զավգալաթի) և առուուտից (եօնձայի) պարտէզ- ները կը ջրէ :

Արղաքը ետեւէ ետեւ ձամբորդ- ներով և բուն բնակիչներով ծաղկի- վորսաւ : Արդիէն անդիէն եկող գաղ- թականները գաւառին ընդարձակու- թիւնը լեցուցին . և քաղաքին մէջ չի սրղմելով չորս կողմը գիւղերը շատ- ցուցին : Օ գուշարանը (քարանդիւր) հոն շինուեցաւ . որով ձամբորդները հարկաւ չէ թէ միայն քաղաքէն պիտի անցնին, այլ մէկ երկու օր մըն ալ քա- ղաքը պիտի մնան :

Արնային քաղաքը անմիջապէս գե- տին եզրը շինել, որ գէպ ՚ի վեր և գէպ ՚ի վար էփ աղէկ երկայնութիւն ունի, բայց սասնկ չինելուն քանի մը պատճառ կար : Այսին քանի մը արեւու դէմ չէր : Արղորդ՝ գետին անդիւր կողմէն վախ կ'ըլլար : Արղորդ գետայն լայնութիւնը գէպ ՚ի վեր կը նեղնայ . և առտուները այն նեղու- ցին ձագառէ (խուճիկ) փչածի պէս ցուրտ հով մը կը փչէ . որ կանուխ ելլողներուն հիւանդութիւն՝ և եր- բեմն ալ մահ կը բերէ : Կուցէ աստիք և ուրիշ ասանց պէս մտածութիւն- ներ քաղաքը հոն շինել թող չտուին :

Քաղաքը շինուելու սկսած ատե- նը ուղղողները կայսերական գանձէն փոխ ստակ ալ առին . բայց ետքը ու- սաց կայսրը շահն ալ դրամագրուին ալ մէկէն շնորհեց : Տուներուն ձեւն ու չափը կառավարութեան կողմէն տրուեցաւ . փողոցները ուղղափոխ ըն- դարձակ ձգուեցան . որով Հայաստա- նի մէջ Արտուրայի ձեւով հայակապ գե- ղեցիկ մէկ քաղաք մը եղաւ : Այս որով հետեւ քարերուն տեղը մօտ էր, և քարերը առատ, և Հոռոմսի վան- քին քարերուն պէս գիւրաւ կը բան- վէր . մէկ դիէն հիմունքը գրին . մէկ դիէն ալ Սողանը և Արտահան լեռ- ներէն շէնքերուն պէտք ըլլալու գե- րաններն ալ բերին դիպեցին . որ այն ատենը մաքսի ծանրութիւն ալ չկար : Իրերը բանեցան . քիչ օրուան մէջ պէտքի չափ տուն, խանութի, և պան- դոկներ շինեցին . և բնակութիւննին

հոն հաստատեցին : Այսքը 1834ին բերդին շէնքին հիւ- նարկութիւնն եղաւ . որուն համար թագաւորական գանձէն անհամար դրամ եկաւ, և դաղթեաներուն շա- տը այս գործոյս փայ շինուածապէս կամ գրագիր կամ գործաւոր ըլլալով ստակ վատուեցան . որով քաղաքին մէջ առուտուրն ալ առաջ երթալ ըս- կրաւ : Այն ատենը քաղաքը ուսուց կայսեր ժառանգ որդւոյն Աղէքսանդ- րի անունովը Աղէքսանդրուպօլս ըս- ուեցաւ :

Այս ընդարձակ ամուր և գեղեցիկ բերդը, որ ձուլած ու հոն բերած դրուած կը նմանի . քաղաքին վրայ կը նայի . և Արղաւորքին կողմէն ասոր բարձր մասունքները միայն կ'երեւին . բոլորը խորունկ և լայն խրամ (խան- տէք) փորուած է . մէկ դուռ մը ու- նի միայն : Ռուսաց եկեղեցին բեր- դին մէջ տեղն է խաչածեւ . գմբէթը բոլորակաւոր . բայց Հայաստանի հին շէնքերուն սովորականին պէս՝ սրա- ծայր չէ . աւելի կոտանդնուպօլսոյ մղկիթներուն գմբէթին ձեւովն է , վրան երկաթ թիթեղով (թէնէքէտ) պատած . որուն գոյնը հեռուէն՝ սախ- տակաձեւ ձուլած կապար (խուրչին) կը նմանի :

Երբդին մէջ ընդարձակ հրապա- րակներէն և սրահներէն զատ՝ զէնք պահելու յատկացեալ քարուկիր և վը- րան կամարածեւ գոցուած տեղեր կան : Իրարմէ պատով և կամարով բաժնուած 36 հատ զատ զատ սեն- եակներ կան . ամեն մէկը զատ դուռ ունի . պատուհաններն ալ ապակիով զարդարուած են . և աստիք վառօք պահելու սենեակներն են : Այն մէ- կին դրանն առաջը գիւշեր ցերեկ կը- գաւ փոխուելով պահպաններ կը կե- նան գողուցութեան համար : Պարտ- պին վրայ գեղեցիկ և զարմանալի կար- գով շարուած 200 հատ թնդանօք կան . զորաց կրթութեան համար տե- ղէ տեղ փոխուելու թնդանօքները վարն են : Հատ ալ ուսմը (կիւլլէ) կայ : Սուրհուր հրացաններուն (սիււն կիւլլու թիւֆէններուն) կամարակապ պահարաններն ալ աղուոր են . ուրիշ զինուորական գործիք և պիտոյք ալ հոն պատրաստ կը կենան : Յորեմով և գարիով լեցուն ամբարանոցին շէնքն ալ ահաւոր է . երկայն, և կամարնե- րով իրարմէ բաժնուած . եօթն դուռ ունի . և մէջը քիչ արշար բոլոր բնակ- ացը կրնան մինչեւ քսան տարի օգ- տել, և չաւրուիք : Վեց հարիւրի չափ ընդարձակ սենեակներ ունի . ո- րոյ մէջ սասն հազար հոգի կրնան բու- վանդակիլ . թէպէտ հիմա սովորաբար 4,000 հոգի կը գտնուին : Բօթբօթիկը (գնդապետը) հոս կը նստի . որ իրեն առանձին մեծաչէն և գեղեցիկ բնա- կարան ունի : Այս տեղիս զօրքը ա- մուր զով և հովնտ տեղեր ելլելու կարօտ չեն, ինչպէս որ Արեւանու զօրքը կարօտ են, օրոյն գէշութեանը համար, որ Արեւանու բերդը սր- հելու միայն քանի մը հոգի կը մնան, անոնք ալ հոն մնալուն տրուուցը կը նեն : Օ ինուորական հիւանդանոց մըն ալ կայ ամեն հարկաւոր եղած բանե- րովը :

Երբդին խրամին միւս կողմը և քիչ մը հեռու՝ մէկ ուրիշ քաղաքն ամուր շինուածք մը կայ աշտարակի ձեւով . դրուներն ու պատուհանները երկաթեղէն : Արիկայ յանցաւորներուն բանտն է :

Պիտի շարունակութիւն :

1 Գեղարքունի գաւառին վրայ ետքը ընդարձակօ- րէն պիտի գրեմք :
2 Ապարան՝ գաւառը Արագածու բովն է . ասոր հիւսիսայ կողմն է Արարատ . արեւելեան կողմն է Գեղարքունիին ճակոնեանց ձոր ըսուած գու- ւառը : Քսան և հինգի չափ գիւղեր ունի . և ա-

մենն վրայ կ'ըլլէ Կարբի կամ Նիք գաւառին ճուղիւ (գաւառագետը) : Այս լեռան մէջ պղնձի հանք ալ գտնուեցաւ . որ միւս մասնիկ կ'ընեն . կիճ քարի (մերմերի) հանք ալ կայ :
3 Արագած լեռն ճիշդ բարձրութիւնը չի կր- ցանք գիտնալ . բայց տարբեր շինածնի միաբան վարդապետներուն մէջը պատմեց որ այս լեռանը պիտի բարձր գագաթը ելեր է . և հոն երեսը գետինը գնելով դիտեր է որ Մասիսի կեօնն ա- ւելի է ասոր բարձրութիւնը : Մասիսին բարձ- րութիւնն է 19760 աշտարակական քայլ . ա- սոր ալ բարձրութիւն կրնանք տալ 11,000 քայլ . անանկ որ ասոր գագաթը Մասիս լեռն միւս ձիւնով ծածկուած մասին վարի ծայրին հաւա- սարի . որովհետեւ ամուր ասոր գագաթանը զե- րայ գտնուած ձիւներն ալ կը հային : Արագա- ծու գագաթը մէկ պրոտի լեճ մըն ալ կայ :
4 Հայաստանի ամեն հին եկեղեցիներուն կաթու- ղիկները մինչեւ կէսը բոլորակաձեւ . և անկէց վեր ժողովրդ կ'ըլլէ անանկ որ՝ վերի կողմը սե- րածայր կ'ըլլայ . որ աչքերնիս ասանկ ձեւի վար- ժած շրջալով շատ գեղեցիկ շերտեր : Ես ալ չի հաւանեցայ . և չի հաւանեց այն տեղայիններուն մէկուն յայտնելով պատասխան լսելի որ . սուրբ Լուսաւորին տեսած լուսանկար հրաշքի ձեւը . որով սուրբ Եջմիածինը շինեց, ասանկ էր . անոր համար մեք այս ձեւը կը յարգեմք : Մեր վրայ հետաքրքրութիւն շարժելով Աղթանաք գոյնի պատմութիւնը կարգաւոր . բայց անոր ստորագ- րութիւնը ասանց սրածայր գմբէթէն շատ տարբեր գտայ :

Ի Ա Ն Ա Ս Ի Ը Կ Ա Ն
Մ Օ Ռ Մ Օ Ն Ե Ն Ի Ռ Ի Ե Վ Ր Ա Տ
Ն Ա Մ Ա Կ . Բ .
(Հարունակութիւն և վերջ)

« Այս կարգադրութիւնները տա- կաւին ՚ի գործ դրուած չեն . որովհե- տեւ այս նոր գեպիւր այս ձեւուանս մէջ բոլոր աշխարհքէ զատուած էր : Առաջին խումբը կարող եղաւ ապրիլ 8ին Տեղէնէ գ ձգել, և մայիս 27ին Սէն Լուի (հասաւ : Այս կերպով ի- մացուեցաւ որ Արթաշի առաջին աղ- գային ժողովքը գուժարեր է գեկտեմ բեր 2ին . և Պրայնկէմ Լուուի կառա- վարչին իրկած պաշտօնական թուղթը հոն կարգացուեր է : Այս թղթոց մէջ գաղթականութեան ներկայ և ա- պագոյ վիճակը շատ աղուոր և համո- զիչ կերպով ստորագրուած են . որպէս զի Արտուրային գաղթողներն այն կող- մը քաշեն : Այս պատմութիւնն այնչափ երկաթի և անուխի հանքերը կը բա- նին . բուրդ մանելու և գործելու գոր- ծարաններուն բանն առաջ երթալու վրայ է . բուրակի (չեօմէկձիի) և դա- նակ շինողներու արուեստները բանե- լու սկսած են : Ժողովքը հաւանու- թիւն տուած է որ մէկ երկաթուղի մը շինուի մինչեւ քարերու հանքը՝ որ քաղաքին շինութեանը նիւթ կուտան . և ասիկայ՝ մինչեւ Քալիֆօնիա եր- թալու երկաթ ձամբու մըն առաջին ճիւղը պիտի ըլլայ : Կառավարիչը այս նամակին մէջ մեծապէս կը պատուիրէ ձակեղեղ կամ բանձարի մշակուիլ . որ այն երկիրը ինքնին կը բուսնի և շատ գերազանց կ'ըլլայ : Այս յուսով որ քիչ մը ժամանակ անցնելէն ետքը այն գաւառը շաքարի պէս պիտուական բան մը ստանալու համար դուրսի երկիրներն ստակ իրկելու չի սարտա- ւորուիր : Մէկ բաղնիք մը շինուած է, հանքային տաք ջուրերը հոն վազցնե- լու համար, որ երկաթի հանքի հետ հաղորդակցութիւն ունենալով պէտք է որ այս յատկութեամբ բազմաթիւ հիւանդութիւններու գեղ ըլլան : Քաղաքէն 100 փարսախ մը հեռու մէկ գաղթականութիւն մը հաստա- տուած է երկաթի հանքերը հանելու և բանելու համար . ուրիշ գաղթա- կանութիւն մըն ալ ձամբու եղած է

դէպ ՚ի Քաղաքապետի, և սուրհանգիստականներու (մէտրոպոլիտանի) գիծ մը առաջարկուած է մինչև Սան Տիեզիս, որ խաղաղական Սկիզբներու ամենէն մօտ անդին է. որպէս զի ուրիշ տեղերէն Տեղեկները եկողներուն ճամբայները աւելի դիւրին ըլլան:

« Զիւնները հարկէն ետքը Ութաւ հէն ճամբայ ելող առաջին սուրհանգիստականները յիշատակարար մէկ ուրիշ տեսակ մըն է. որուն խորագիրն է այս. « Վերջին աւուր սուրբերուն » եկեղեցիին հինգերորդ ընդհանրապէս կան նամակը, բոլոր երկրի վրայ ցըրուած աւուր սուրբերուն գրուած »:

« Արիւն, աշխարհքիս չորս մասին մէջ այս աղանդոյն իրեն հետեւող գտնելու համար ըրած գործերուն հաշիւը կուտայ: « Հեռու երկիրներ ծիսաստանները (մօնօմնները իրենց քաղաքներուն այս անունը կուտան), որ իրենց առաջնութիւնը կը կատարեն, Վայքիցոս Վուրուֆէն և Վրդա Պէտէնէն զատ, որ հովիտը « Ութաւ հէն ընկեր » կը մնան: « Կախազանին » Օսարն Հայտ իր բնակութիւնը հաստատած է Լօյլա պետութեան Բէնիպիլ (Բանէպիլ) քաղաքը, և ամառը Տեղեկէրդ այս ցերեկութեան պիտի երթայ: Իւրայ « Բարէ » Բրէդ՝ Սենտուիչ և ընկերութեան կողմէն երթալու ճամբայ ելած է. և ասոր պաշտօնին սըրուած երկիրները կը տարածին խաղաղական Սկիզբներու ծովեզերքը մինչև Զիւն: Կոր լուրերը կը ծանուցանեն որ գործը Վրուսութեան կողմէն զիններուն մէջ ալ յաջող կ'երթայ կոր: Օսարն Բրէդ կ'սպասուի որ Վերջին գառնայ և հովիտը գայ « Ութաւ հէն » Տեղեկէրդի հաւատարման կարգաւոր (տիրէք դէօր) ըլլայ: Ղօհն Բէլլօն՝ Փռան սոյն Պուրօնը քաղաքն է, կը քարոզէ, կը թարգմանէ և կը հրատարակէ մօնօմններուն գիրքը: Լօհն « Գօ Օնու », Իսախայի հարաւային կողմերը և Օւրիցեբի ճանապարհ հորդութիւն և այցելութիւն ընելէն ետքը իր բնակութիւնը Բիւնման դէ հաստատեց: Լրաստոս Օնու, « Բօքէնհալըն » քաղաքն է (Տանի մասք), և փրկութեան գործը կը տարածէ Շուէտ և Կօլիւճ և Տաւնիմաք և Կերմանիս, և Լըրօ պայի բոլոր հիւսիսային կողմը: Փըր անըրին Ռայքրոս (ուիչարոս) Բըրիտանեան կողմէն (Ինկիլթէնուսայի) մօնօմնեան եկեղեցիին նախապէս է. և աթոռն է Լիլըր: Բուլ՝ Ղօրճ Օմայթ, Ութաւ հէն կ'աթի զանքերուն վերատեսուչն է »:

« Այս առաջ աղանդոյն գործունէութիւնը արդէն կը տեսնուի: Հերթը չէ որ Իսախայի վրայ քանի մը կողմէն յարձակում կ'ընեն բողոքական աղանդը և ասոր կախարհութիւնը. պէտք է եղեր որ մօնօմնեան աղանդն ալ հետեւին խառնուի. և Փռանս սնեզամ այս աղանդաւորներուն իրենց աշակերտ հասցնելու ջանքէն ապահով չէ »:

« Մօնօմններուն գլխաւորները բընաւ այն աւելորդապաշտութիւնները չունին, որն որ իրենց հետեւողներուն կը քարոզէ: Ասոնք ընկերականներուն գէշ տեսակէն են. աստուածեան են, և բնաւ չունան ճանաչող ալ կայ մէջերին. որ ասոր կողմէն իրենց անհոգեմէ կը պատմեն. բայց իրենց գալու ըլլայ նէ խեղճերնին միտքերնին աշխարհային շահերու, և կենաց ա մին նիւթական վայելքները ձեռք ձըգելու վրայ է: Իսայ այս նպատակներուն հասնելու համար մէկ երեւելի գործունէութիւն մը և վարպետու

թիւն մը բանեցնելն չէ մը կրնար ուրանալ: Փռանսը ֆորմիտիւնէն և Բապէն և Բրուտօնէն և Լուի Պլանէն աւելի վարպետ են. գիտեն սը հասարակութիւնը իրենց կողմը որ սարու համար բայցն անհաւատութիւնը անմտութիւն է. և Իքարիայի մէջ հարած կրօնական պաշտօնին, որ է կիրակի օրերը յօգիտ խաղալ, շատ փափուկ խղճմտանք չունեցողներուն անգամ ծանր կուգայ: Հանձարեղ մարդիկ որ մօնօմններուն ընկերութեան ընկեր վաստակներուն խելքերնին հասնելով անոնց հետ միացան, իմացան որ մարդկային բնութեան երեք տեսակ միտումն ու յօգործութիւնը ձեռք առնելու և գըգուելու է. կրօնական հաւատքի պիտանութիւնը, բայց աւուրած և զիւրահաւանութեան ազդեցութիւնը մը փոխուած. անկախութեան փափաքը, և տիրելու ցանկութիւնը: Ուստի աւելիներուն աչքին առաջը՝ մօնօմններուն բոլոր մարդկային ազդի վրայ իշխելու և բոլոր տիրէրայ վրայ տիրելու գաղափարը կամ յնորքը փայլուն և պայծառ գոյնով նկարուած կը ներկայացնեն. մէկ քանի լուսաւորներու փոխարէն երկրի արքայութիւնը կը խոստանան. բայց այս ամենը հետեւանքը՝ աղանդոյն գլխաւորներուն համար, շատ մարդ իրենց կողմը քաշել է, որ իրենց ձեռքը գտնուած գաւառին, որուն հիմա տէր են առաջին ստացող իրաւունք ունենալով, յարգ և վարկում մը վաստակընեն. և նոր եկողներուն կարող ըլլան իրենց երկիրները ելել գնալ ծախելու, և այս պարզամիտ մարդիկ իրենց սանդուղքի տեղ գործածեն. միացեալ նախահանգներուն կառավարութեան մէջ երեւելի իշխանութեան և կարողութեան հասնելու համար: Բնիւրականները, որ առաջ գետնին կը հաւատարարած իրենց մէջ բաժնեւոր ելած են, հիմա Տեղեկէրդ շատ ազդի երկրագործ եղած են: Խելքերնին մտքերնին աւելի տուած են անգործ երկիրներ բանալու և արուեստներ բանելու, քան թէ Օմայթին զնորքներուն և հաշակեալ ոսկեղէն աստուածաշուքնին, որ բնաւ երբէք այս սուտը հարողին երեւակայութիւն գուրս գոյութիւն չէ ունեցած: Իսայ ժողովուրդը իրենց կողմը շահելու համար՝ աղանդնին տարածելու հին գործիքները ձեռքէ չեն ձգեր. և դժբաղդաբար իրենց ուղածէն ալ աւելի յաջողութիւն գտած են: Ինկիլթէնուսայ իր բաժնին վրայ չէ. բաւական մարդիկ այս աղանդոյն խաբուած են: Տեղեկէրդ նոր մարդիկ հասցնելու ակնկալութիւն ունին: Ար հրատարակեն որ այս տարի 50,000 հոգի պատրաստուած են գաղթելու. և թէ՛ ինքզինքը կրօնական խորին մտածմունքներուն տրուող (միտք) գերմանացիները Քրիստոսի աստուածային քարոզութիւնը փափաքանք կ'ընդունին և մտիկ կ'ընեն: Փռանսայի վրայ ալ յայտ ունին. բայց կը կարծեմք թէ ակնկալութիւննին պարտոյ կ'երթէ: Բահանայներուն նախանձաւորութիւնը ժողովուրդը կը պահպանէ սուտ մարգարէներուն խաբութիւններէն. և հաւատացեալները չեն ուղեր որ երկրաւոր բարիքներու և երջանկութեան խոստմունքով, որուն սուտ և խաբեական ըլլալը բարձրագոյն փորձերով ճանչուած է, իրենց երկնաւոր յոյսէն զրկուին »:

Հանրի քը Բոսթի: Ահա ասոնք են մօնօմններուն վրայ տեղեկացուցիչ նամակները. որ մօնօմններուն մինչև Իսախայ և Կերմանիս գաղթներն կը ծանուցանեն: Սեւեղ երեւելի թէ ասոնցմէ մեծագոր տե

րութեան երկիրներն ալ մտած են: Անցածները մէկը ելաւ, որ կոստանդնուպօլսոյ գիմայի կողմէն մէկուն մէջ հին ժամանակներէ թաղուած աստուածաշունչ գտնուելը գուշակելով հրաման կ'ուղէր անկիւն հանելու և հրատարակելու: Այս խօսքս Ղօհն Վրդմայթին ոսկեղէն աստուածաշունչն առատ պելին հետ շատ նմանութիւն ունենալով՝ կարծեք կուտայ թէ այս ալ մօնօմններուն գիւտն է:

Մօնօմններուն վրայ գրուածներուն իբրեւ լրումն այս ալ կը գրեմք, որ Վերջինի միացեալ նախահանգայ աստուածաբան յունիսի 18 ին հրատարակուած թերթէն առնուած է:

« Մօնօմններուն կրօնքին գլխաւոր յատկութիւններուն մէկն է մէկ անտահման աններողութիւն (գասիւ պութիւն) մը: Անհաւատներուն — այսինքն իրենց կրօնքէն չեղողներուն — դէմ հալածուած իրենց կարգադրութեանց հարկաւ գործադրուելու յօդուածներուն մէկն է:

« Երբ, թոյլմաս և Սամուէլ Պընէդ, Պիլլ — Սոլէմիին հին բնակիչներէն էին: Երբ որ մօնօմնները հոն բնակութիւն հաստատուելու եկան, ասոնց մէկը Սթրէնկ անուն. յայտնեց Պընէդ եղբայրներուն թէ անոնց անձը և ինչքը կը յարգեն, բայց այս պայմանով որ իրենք ալ ընկերութեան մէջ մտնեն և մօնօմններուն կրօնքը ընդունին: Պընէդները այս առաջարկութիւնը մերժեցին. և անկեց ետքը ոչ խաղաղութիւն ունեցան և ոչ հանգարտութիւն:

« Այս ասոնք ասոնց դէմ հալածուած սիւսաւ. ամեն պարագայներու մէջ ասոնք նեղելու առիթ կը փնտրուէին. գատախաղութիւններ ընել փորձեցին ասոնց դէմ. ստացուածքներուն վրայ յարձակեցան. ինչ և ինչ կերպով ասոնք անկեց վաւերել կը նայէին. բայց ասոնք հաստատուն կը կենային: Ասոնց հաստատութիւն մօնօմնները կատարեցուց. որ մէջերնին արդեցին ասոր վերջին ձարը նայելու: Յունիս ամոնց առաջին օրերը քառասուն կամ յիսուն հոգի հրացանով և ատրճանակով և գաշակով զինեալ թոյլմաս Պընէդին տանն առաջը եկան. պատճառանք ընելով թէ օրինաց հրամանով անկեց մարդ բռնել եկած են: Թոյլմաս գուրդ գոցեց և դէմ դնելու փորձ ըրաւ. բայց իրեն վրայ հրագէն նետեցին. փախչելու ստիպուցան. բայց սուրհանգիք մը հեռու հինգ հատ կապարեայ գնալով զարնուելով մեռաւ:

« Այս առաջին կարծիքներէն անտարակոյս գոհ ըլլալով մօնօմնները Սամուէլ Պընէդին վրայ յարձակեցան. այս խեղճը իր ազատութիւնը փախչելով գտնելու յուսացաւ սուղի բեւրանք. բայց ետքը կինը միտքը գալով որ տունը մինակ մնացեր էր և թըշնամիներուն կատարութիւնը անշուշտ անոր վրայ պիտի դառնար, ետ դարձած ասոնք ձեռքէն դարձուցաւ հրացանով: Վերջը թէպէտ ծանր, բայց մեղքը զերբ մը չէր. հարածները զինքը գերի բռնեցին և բռնադատեցին որ հետեւին գոյ մինչև նաւաւ կը, ուր որ թոյլմաս Պընէդին մեռելն ալ քաշէր տարեր էին: Սամուէլին կինն ալ ձեռք ձգեր էին:

« Երբ գերիները, — որոց մէկը մեռած —, այս բաներս գործուած տեղէն հինգ մըն անդին տարին. և հոն քննութեան ատեան մը յօրինեցին: Ասոնց մեծագոյն մտքը մօնօմններէն կը բաղկանար. և ուղեց դատողական գրուածք (իրամ) մը տալ. վճարելով որ Պընէդ օրինաց գործադրութեանը դէմ դնելու ատենը գարնուեցաւ մեռաւ: Երբ հոգի կային գուրուէն՝ երբեքալ գատաւորներուն

մէջը. որ այս բանիս ուժով դէմ կենցան:

« Այս գիտուածս կողմին մէջ խորին դժուարութիւն պատճառեց: Մօնօմններուն գաղթականէն զատ կողմն բաւական սպիտակամորթ և հնդիկ բնակիչներ ալ ունի. որ իրենց կրօնա մը գրայիններուն ըրածներուն վրայ շատ նեղացան. և թէ որ քանի մը խելացի մարդիկ մէջ չի մտնէին նէ՛ ասոնք ալ մօնօմններուն դէմ ընելք ունէին: Իսայ յայտնի է որ ամեն բան ասոնց մէջ մտնելով լրմնացած չէ. և մօնօմններուն ըրած չափէ գուրս ընթացքները և անհասարակութիւն դէմ ունեցած ատեւութիւննին, իրենց դէմ կարգաւորեալ թշնամութիւն մը ծագելու պատճառ պիտի ըլլայ. որուն վերջը այս կրօնքիս հետեւողներուն բոլորովին անկեց վաւերուել պիտի ըլլայ: Ինչ որ ասկեց քիչ ժամանակ առաջ իշխուս գաւառը ասոնց դէմ եղաւ նէ՛ հոս ալ նոյնը նորոգուած պիտի տեսնեմք »:

Այս աղանդս Վերջինի մէջ իրենց գէշութեանը պատճառաւ երեք անգամ անդէ տեղ վաւերուելէն ետքը, և իրենց հիմնած Կառավար քաղաքը հիմնադրուած ըլլալէն ետքը զարմանք կը սեպուի թէ որ ուրիշ երկիրներ ելես և ընդունելութիւն դանեն նէ: Մանաւանդ՝ որ հիմա իմացուած է որ ըրած գէշութիւններնին կրօնական կար նախանձէ մը առաջ եկած ըլլալով նոյն կրօնքին հետեւողներն ալ սարսառորած կ'ըլլան նոյն գէշութիւնները ընելու իրենց կրօնքէն չեղողներուն դէմ. և թէ որ մօնօմններէն քիչուոր մարդիկ տեղ մը գտնուելով հոն աւանդ երեւան գէշութիւն ատեւուած չէ նէ, ըսել չեղեր ասկեց որ այս աղանդաւորներուն մէջ գէշութիւն չընող ալ կ'ըլլայ, այլ միայն այնքանը կը մահաբերեմք որ պատշաճ ժամանակի և առթի կ'սպասեն. երբ շանան և ուժ ստանան նէ, ուր որ ըլլան նէ իրենց կրօնական սկզբանցը պահանջաւոր պիտի ընեն. և մինչև այն ժամանակը՝ գեղուցութիւն պէտք է. չըլլայ որ դացած տեղերնին գտնուած գողերուն և շարագործներուն հետ միանան:

Այս մտքերները մեծապէս կատարելի կ'ըլլան իրենց կրօնքին այն գրութեանը համար, որ կը կարծեն թէ բոլոր աշխարհքիս տէրութիւնը մօնօմններուն ձեռքը պիտի անցնէ: Թէ որ բոլոր աշխարհք տարածուելու միջոցներ գտնեն եւրոպական կառավարութիւններուն անհոգութեամբը և վերջամբը, և ամեն մէկը իր գտնուած երկրին ազատասէրներուն հետ միանալով իրենց այն զնորքը կատարելու ձեռք զարնեն նէ՛ ինքնին կը հասկըցուի որ ինչ մեծ շիտթ և խառնակութիւն և ինչ արեւնահեղութիւններ կ'ըլլան:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԿԻԶ
ԼՐԱԳՐԻՍ
Պրոսպեկտ Գրականէս
Չամբաճանց:
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԳՕԼԻՍ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԵՈՂՅԱՆՆՈՒ ՄԻԻՅԵՏԻՍԵՆ
Ի ՎԷՉՈՒԲ ԽԼՆՆ